

Національна академія наук України
Національний науково-природничий музей
Український національний комітет Міжнародної ради музеїв

ПРИРОДНИЧА МУЗЕОЛОГІЯ • 5 NATURAL HISTORY MUSEOLOGY • 5

*Природничі музеї в Україні:
становлення та перспективи розвитку
(Праці наукової конференції
7–8 жовтня 2019 року в Києві)*

*Natural History Museums in Ukraine:
Formation and Prospects for Development
(Proceedings of the Scientific Conference
in October 7–8, 2019 in Kyiv)*

Київ • 2019 • Kyiv

УДК 069(5):[37+001]

П-77 Природнича музеологія. Випуск 5: Природничі музеї в Україні: становлення та перспективи розвитку. За редакцією І. Загороднюка. Національна академія наук України; Національний науково-природничий музей. Київ, 2019. 324 с.

Natural History Museology. Volume 5: Natural History Museums in Ukraine: Formation and Prospects for Development. Edited by I. Zagorodniuk. National Academy of Sciences of Ukraine; National Museum of Natural History. Kyiv, 2019. 324 p.

ISBN 978-966-02-8997-0 (серія)

ISBN 978-966-02-8998-7 (друковане видання)

ISBN 978-966-02-8999-4 (електронне видання)

Видання присвячено огляду сучасного стану, історії досліджень та перспектив розвитку природничих колекцій, а так само досліджень на основі вивчення колекцій, як морфологічного матеріалу, так і етикеткових даних і каталогів. В основі збірника — повідомлення учасників V Міжнародної конференції циклу «Природнича музеологія», що проходила в Києві 7–8.10.2019 під назвою «Природничі музеї в Україні: становлення та перспективи розвитку» і була присвячена 100-річчю заснування Зоологічного музею Української Академії Наук в Києві.

This volume is devoted to the overview of the current state, research history and prospects of development of natural history collections, as well as to research based on the study of collections, both morphological materials and label and catalogue data. The book includes publications prepared by participants of the Fifth International Conference of the cycle “Natural History Museology” held in Kyiv on 7–8 October 2019 under the title “Natural History Museums in Ukraine: Formation and Prospects for Development” and dedicated to the 100th anniversary of establishment of the Zoological Museum of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv.

Редколегія серії: В. Гриценко, академік НАН України І. Смельянов (головний редактор), І. Загороднюк (заступник головного редактора), Е. Король (секретар), чл.-кор. НАН України В. Корнеев, В. Різун, О. Червоненко (заступник головного редактора), Ю. Чернобай, І. Шидловський, Н. Шиян, Т. Яницький.

Редколегія випуску: З. Баркасі (англомовний редактор), І. Загороднюк (науковий редактор), Ю. Комар (художній редактор), Е. Король (секретар), К. Очеретна (коректор), О. Червоненко (голова редколегії), І. Шидловський, Н. Шиян.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного науково-природничого музею НАН України (протокол № 04/19 від 31 травня 2019 року).

Макет, редактування, верстка — Ігор Загороднюк

На титульній сторінці — рисунок Геннадія Глікмана (фонди ННПМ)

 Видання вільно поширюється за умовами ліцензії CC BY-NC

Природнича музеологія. Випуск 5 (Київ, 2019)
Natural History Museology. Volume 5 (Kyiv, 2019)

Колекція Лайоша Вагнера у Гербарії Ужгородського національного університету та фондах Закарпатського обласного краєзнавчого музею

Єва Й. Андрик¹, Василь І. Сабадош², Руслана В. Джахман³,
 Мирослав В. Шевера^{4,1}

¹ *Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (м. Берегово, Україна);* ² *Ужгородський національний університет (м. Ужгород, Україна);* ³ *Закарпатський обласний краєзнавчий музей ім. Т. Легоцького (м. Ужгород, Україна);* ⁴ *Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України (м. Київ, Україна); e-mail: shevera.myroslav@ukr.net*

Andrik, E. J., V. I. Sabadosh, R. V. Dzhakhman, M. V. Shevera. Lajos Vágner's collections in the Herbarium of Uzhhorod National University and in the funds of the Transcarpathian Local History Museum. — Information about the Transcarpathian part of Lajos Vágner's collection in the Herbarium of Uzhhorod National University (UU) and the funds of Tivadar Lehocky Transcarpathian Local History Museum is presented, as well as the history of its formation, current state, number of specimens and their area of origin, and the name of collectors. The collection is presented by 770 specimens in the UU Herbarium and by 139 specimens in the funds of the Museum. The materials were collected by 22 scientists and amateur naturalists from the territory of modern of Ukraine (Transcarpathia and Galicia), Hungary, Slovakia, Romania, Austria, Germany, France, Switzerland, Italy, etc.

Лайош Вагнер (Lajos Vágner, L. Wágner, 1815–1888) — одна з непересічних постатей у ботанічній науці, перший, до того ж місцевий, дослідник флори Закарпаття загалом та регіону Мараморош зокрема — на той час одного з найбільших за площею та найменш вивчених комітатів Королівства Угорщини. Свої ботанічні дослідження він розпочав на початку XIX ст. як ботанік-аматор, а згодом став визнаним фахівцем-флористом.

Про знахідки рослин у регіоні дослідження Л. Вагнер інформував ботанічну спільноту у публікаціях «Correspondenz, Huszt» (1859), «Correspondenz, Rahó» (1871), «A megye növényzetének ismertetése» як розділ монографії «Máramaros vármegye egyetemes leírása» («Загальна характеристика комітату Мараморош») (Budapest, 1876). Найголовнішим у творчій спадщині дослідника, безумовно, є його гербарій, основна частина якого, понад 40 тисяч аркушів, зберігається у Гербарії Угорського національного природничого музею (м. Будапешт), а Exsiccate та дублікати окремих його зборів, зокрема й типових, — у багатьох європейських гербаріях.

В Україні збори Л. Вагнера представлені в Гербаріях Львівського національного університету імені Івана Франка (*LW*), Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (*MSUD*), Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України (*KW*). Невелика частина колекції Л. Вагнера зберігається у Гербарії Ужгородського національного університету (*UU*) й у фондах Закарпатського обласного краєзнавчого музею імені Тиводара Легоцького (рис. 1). У зведенні «Гербарії України» (1995) про ужгородську колекцію Л. Вагнера згадки відсутні, але у виданні «Гербарії України» (2011) вже є певна інформація про неї з двох останніх установ. Спеціального аналізу цих колекцій раніше не проводилося.

2015 р. у зв'язку із 200-річчям від дня народження Л. Вагнера у м. Бергове (Закарпатська обл.) на базі Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II проведено Міжнародну наукову конференцію «Внесок натуралістів-аматорів у вивчення біологічного різноманіття», у Збірнику матеріалів якої опубліковано біографію дослідника, проаналізовано його наукову спадщину; у м. Хуст відкрито пам'ятник у вигляді рослини виду *Phyteuma vagneri* A. Kerner, названого на його честь (Андрик та ін., 2015; Кіш, 2015; Karacsonyi, 2015; Pifkó, 2015; Pifkó et al., 2015).

Авторами здійснено інвентаризацію колекції Л. Вагнера, що зберігається в Ужгородському національному університеті та в Закарпатському обласному краєзнавчому музеї, складено її електронний каталог. Досліджено також хронологію подій, пов'язаних з цією частиною гербарію.

Відомості про початок формування ужгородської частини гербарію Л. Вагнера відсутні. На жаль, в інвентарних книгах музею не було жодної інформації про те, де він знаходився раніше.

a

b

Рис. 1. Гербарні зразки рослин із колекції Лайоша Вагнера:

a) зразок *Crocus iridiflorus* Heuff. в Закарпатському обласному краєзнавчому музеї;

b) зразок *Centaurea nigra* L. в УжНУ (надісланий із Зоологічно-Ботанічного музею).

Тільки на одній папці був напис угорською мовою: «I. A. Ostály. Tantárgykönyv. az 1889–1890. tanevőrl» («I. A. клас. Збірка навчальних предметів. 1889–1890 навч. рік»). Гербарій, ймовірно, використовувався з навчальною метою в Ужгородській гімназії, разом з іншими експонатами надійшов до музею (Джахман, 2010 а).

Відомо, що з 1850 р. у Королівській ужгородській католицькій гімназії імені Другетів було відкрито кабінет природи з геологічними та палеонтологічними колекціями й гербарієм, який у 1854 р. вже нараховував 60 рослин (Blanár, 1913). Дарувальниками зборів були вчителі цієї гімназії Янош Кріеш й Одон Бачінські, флорист і бріолог Фрідеш Гажлінські з м. Кежмарок (Словаччина) (рис. 2 а). Поповнення цієї колекції було продовжено в кінці XIX — на початку XX ст. Пізніше експонати для природничого кабінету гімназії дарували викладач Д. Погань, викладач грецької та латинської мов гімназії, ботанік-аматор, д-р Іштван Лаудон (рис. 2 б) та ботанік, д-р Шандор Дітц (рис. 2 в) (Химинець, Басараб, 2013).

Аналізуючи ужгородську колекцію зауважимо, що у її складі є збори деяких із згаданих колекторів, зокрема І. Лаудона 1855 та 1867 рр. (ймовірно, його батька або помилка запису), а також 1877, 1884, 1885, 1895 рр., Ш. Дітца (Магочі-Дітца) 1870, 1873–1878 рр. та Ф. Гажлінські 1864, 1866–1868 рр. У 1913 р. у природничому кабінеті гімназії зберігалося вже 3014 зразків (Blanár, 1913). Гербарій використовували як навчальний, щоб знайомити гімназистів із флорою регіону та віддалених територій.

Припускаємо, що важливу роль у формуванні згаданої гербарної колекції відіграв І. Лаудон, який часто подорожував по світу, вивчав ботанічні сади Європи, заклад дендрарій у місті Ужгород, збирав гербарій як на Закарпатті, так і в різних регіонах Європи. Він також збагатив колекції різних підрозділів гімназії, наприклад, історичного музею, до якого передав привезену з Єгипту руку мумії, зоологічного кабінету, поповнивши його колекції рогами різних видів копитних з Європи, що зараз зберігаються у Зоологічному музеї УжНУ.

Важливу роль у розбудові природничого кабінету належить викладачу гімназії Олександру Грабарю, який працював тут у 1911–1944 р., з 1925 р. завідував природничим музеєм установи. Разом із А. Маліхом вони заклали біля гімназії ботанічний сад, де зростало близько 250 видів рослин.

Рис. 2. Дарувальники колекцій: Ф. Гажлінські, І. Лаудон, Ш. Дітц (фото з Вікіпедії).

Із 1947 року згадана колекція, що зберігалася у 31 гербарній папці, знаходиться у краєзнавчому музеї. Ініціатором перенесення гербарію до цієї установи, можливо, був О. Грабар, завідувач відділу природи музею. У 1948 р. здійснено інвентаризацію та систематизацію гербарію.

У 1966 році на прохання завідувача кафедри ботаніки Ужгородського державного університету, професора Василя Комендара, якого зацікавили збори Л. Вагнера, гербарій був переданий до Гербарію вишу, де зберігається й тепер. Попередньо нами встановлено, що ця колекція в Гербарії УУ нараховує 770 зразків (інколи у гербарній сорочці знаходяться рослини двох видів, інколи зразки відсутні, хоча є етикетки або на гербарній сорочці зазначено назву виду).

Нещодавно у фондах Закарпатського краєзнавчого музею було виявлено ще одну невелику частину гербарної колекції Л. Вагнера: 139 гербарних аркушів з одним або кількома екземплярами покритонасінних рослин, мохів та лишайників. Окрім гербарію виявлено також збори мохів та лишайників, виготовлені як наочний матеріал: 22 зразки мохів наклеєно на аркуші паперу й під кожним зразком зазначено латинську назву виду; так само представлено й 35 зразків лишайників (Джахман, 2010 б).

Гербарні зразки колекції зібрано з територій сучасних України, Угорщини, Словаччини, Румунії, Австрії, Німеччини, Швейцарії, Франції, Італії, Хорватії, Герцеговини. З України представлена невелика кількість екземплярів: із Закарпаття — понад 60, з Галичини — дев'ять. Із Закарпаття рослини зібрані переважно з Мараморошу, є також із Закарпатської низовини. Більшість видів належать до природної фракції флори.

Наводимо цитати деяких записів: «*Artemisia scoparia* W. K. Ungvár, Ung mellett, [1]878 aug., Dietz», «*Cardamine impatiens*, Ung m. Szurte, [1]873, april, Dietz», «*Carex leporina* L. Zu Korosmezo auf den feuchten Wiesen der k. Beamten, 1874 Juni, Vágner», «*Cornus sanguinea* L. Am Huszter Festungsberge zwischen Gestripp an lichten Stellen, Mai [1]860, L. Vágner», «*Impatiens Nolintangere* L. Rahoï furdo», «*Hedera helix* L. Ungvar in silva Domonyiana, [1]877 Jan. 23, Dr. Laudon», «*Salvia glutinosa* Lin. In dem gegen Korosmezo sich ziehenden Thale auf Wiesen u: grasigen Stellen, aug. L. Vágner», зокрема й рідкісні види рослин, які зараз включені до Червоної книги України: «*Orchis sambucina* L. In silva czikere prope Ungvar, [1]878, maj 30, S. Dietz», «*Salix herbacea*, Linne. Auf der Alpe Csorna — Hora naechst der Ortschaft Luhi, 1875. Juli, L. Vágner» та ін. У зборах є й культивовані рослини: «*Lavathera trimestris* L. Von aus Pest erhaltenen Saamen zu Huszt im Garten cultiv.: Marmaros, Juli–Sept., L. Vágner», «*Spinacia spinosa* Moench. Ungvar, cult. [1]878 jun., Dietz» та ін.

У колекції найбільш ранній за часом є зразок *Euphrasia lutea* L. з околиць м. Токай (Угорщина), що належить Л. Вагнеру та датується липнем 1824 р. (ймовірно, помилка запису), пізніші авторські збори — 1829, 1847, 1848, 1851, 1852, 1857, 1859, 1860, 1872–1875, 1884, а останній — серпнем 1885 р., коли зібрано культивовані рослини *Stenactis speciosa* L. у м. Сігет

(Румунія). Найбільш пізні зразки в колекції — збори *Cytisus austriacus* L., *Caragana arborescens* Lam. з Будапешта та *Sarothamnus scoparius* Wim. із Судет, зібрані у 1901 р., без зазначення колектора.

До колекції включено, окрім зборів Л. Вагнера, також матеріали інших колекторів. Всього виявлено 22 автори — В. Hausmann, Buek, S. Dietz, F. Divéky, J. Fábry, Lagger, Grabmajer, F. Hazslinszky, R. Huter, J. Marcel, K[...]lman, I. Laudon, G. Loyka, Pacher, G. Pogany, Gy. Posztolószy, Schneller, Szehnert, V. Tardy, Thielens, Vulpins, L. Zallinger. При деяких зразках замість імені колектора зазначено абрєвіатуру «Z.B.G.» (рис. 1), яка вказує на місце зберігання гербарію — Zoologische-Botanischer Garten, звідки, ймовірно, Л. Вагнер отримував на обмін зразки рослин.

Рослини розміщені у гербарних сорочках, розміром від 18×23 см до 26×42 см, виготовлених із різного типу паперу. Зустрічаються аркуші як старі, ймовірно XIX ст., угорського виробництва, на деяких виявлено внутрішні водяні смуги та знаки (латинські літери і зображення півмісяця) (рис. 3), так і більш пізні — початку та середини XX ст. та навіть радянського періоду. У деяких гербарних сорочках рослини відсутні, хоча на титульній стороні сорочок є запис про вид.

На кожному гербарному аркуші розміщена етикетка або їх є кілька. Більшість етикеток написано від руки, чорним чорнилом на простому різного формату, білому, інколи газетному папері, частину надруковано типографським способом («Florae. d. Máramaros») (див. рис. 3). Текст етикетки здебільшого складено колектором, як правило, німецькою, угорською або латинською мовою. На них міститься така інформація: назва таксону (вид, інколи форма), місцезнаходження, місцезростання, дата збору й прізвище колектора, іноді зазначено тільки регіон. На більшості етикеток значно пізніше додано назву роду та виду російською мовою.

Стан збереженості колекцій є добрим, що пояснюється якісною гербаризацією з дотриманням всіх її правил; хоча деякі рослини змінили колір, у незначній кількості зразків відмічене опадання листків і дуже рідко — надламани окремі органи рослин. Ушкодження рослин грибами та комахами не відмічено. Частково розклеєні або розірвані окремі папки.

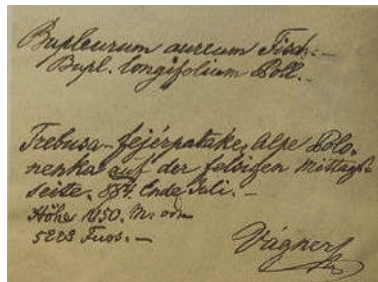
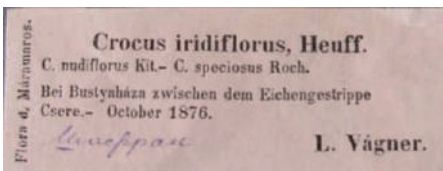

Рис. 3. Водяні знаки на гербарних аркушах та гербарні етикетки Л. Вагнера.

Без сумніву, ужгородська колекція Л. Вагнера має наукове та історико-культурне значення. Аналіз відомостей про гербарій, видовий склад рослин, поширення видів, їхню екологічну приуроченість у минулому, що є предметом дослідження авторів, буде сприяти розширенню інформації при порівняльних флористичних дослідженнях регіону.

- Андрик, С. Й., К. Корачоні, М. В. Шевера, Д. Піфко, Е. Когут, Р. Я. Кіш. 2015. Пам'яті Лайоша Вагнера (1815–1888): до 200-річчя від дня народження. *Внесок натуралістів-аматорів у вивчення біологічного різноманіття*. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Берегово). Ужгород, 15–18.
- Вассер, С. П. (ред.). 1995. *Гербарії України*, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України, Київ, 1–126.
- Джахман, Р. 2010 а. Гербарій вчених кінця XIX поч. XX ст. у зібранні Закарпатського краєзнавчого музею. *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*, **9–10**: 120–131.
- Джахман, Р. В. 2010 б. Історичний гербарій Закарпатського краєзнавчого музею. *Два сторіччя дослідження рослинного покриву Карпат*. Матер. Міжнар. наук. конф. (Мукачєво, Берегово). Карпати, Ужгород, 63–67.
- Кіш, Р. 2015. Людвик Вагнер — історичний зріз флористичного різноманіття Мараморошу. *Внесок натуралістів-аматорів у вивчення біологічного різноманіття*. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Берегово). Ужгород, 29–34.
- Химинець, В., М. Басараб. 2013. *Історія Ужгородської гімназії (1613–2013)*. Карпати, Ужгород, 1–272.
- Шиян, Н. М. (ред.). 2011. *Гербарії України. Index Herbariorum Ukraine*. Альтерпрес, Київ, 1–442.
- Blaňár, Ö. 1913. Az ungvári kir. katolikus Főgimnázium Háromszázados története.-1613-1913. *Az ungvári királyi kat. főgimnázium értesítője az 1912–1913 iskola évről*. Ungvár, 5–364.
- Karácsonyi, K. 2015. Wagner Ludwig (Vágner Lajos) botanikus életútja. *Внесок натуралістів-аматорів у вивчення біологічного різноманіття*. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Берегово). Ужгород, 18–24.
- Pifkó, D. 2015. Herbarium of Lajos Vágner in the Hungaricum Natural History Museum *Внесок натуралістів-аматорів у вивчення біологічного різноманіття*. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Берегово). Ужгород, 25–28.
- Pifkó, D., E. Andrik, E. Kohut, K. Karácsonyi, R. Kish, M. Shevera. 2015. Vágner Lajos (1815–1888) hagyatéka a Magyar Természettudományi Múzeumban. *Annales Mus. hist.-nat. Hung.*, **107**: 239–256.